

КАРТОГРАФІЧНЕ МОДЕЛЮВАННЯ РЕАЛІЗАЦІЇ ФІСКАЛЬНОЇ ФУНКЦІЇ МИТНИМИ ОРГАНАМИ УКРАЇНИ

Рассмотрены теоретические и методические вопросы картографирования деятельности Государственной таможенной службы Украины (ГТСУ) по реализации ее фискальной функции. Предложены темы и содержание карт, определены сфера их применения и круг пользователей, уровни и единицы картографирования, разработана система характеристик и показателей для картографирования фискальной деятельности таможенных органов. Представлены образцы карт, отражающие различные аспекты фискальной деятельности ГТСУ.

The paper deals with theoretical and methodological issues of mapping of fiscal activity of the State Customs Service of Ukraine (SCSU). Themes and content of the maps have been proposed, the sphere of the maps application and range of consumers, levels and objects of the mapping have been determined, the system of characteristics and parameters for cartographic modeling of fiscal activity of customs authorities have been developed. The examples of maps that show different sides of fiscal activity of SCSU are presented.

Вступ. Митна система відіграє важливу роль у регулюванні економічного розвитку та підтриманні національної безпеки будь-якої держави. Від якості її функціонування залежить ефективність зовнішньої торгівлі, збалансованість галузей економіки, державних фінансів і значною мірою рівень життя населення. Для України питання оптимізації митної діяльності та регулювання зовнішньої торгівлі стоїть особливо гостро у зв'язку з набуттям членства в СОТ та намаганням успішно інтегруватись у світовий економічний простір при високій чутливості національної економіки до змін на світовому ринку.

Враховуючи зростання ролі Державної митної служби України (ДМСУ) як одного з регуляторів зовнішньої торгівлі та гаранта безпеки суспільства при одночасному збереженні, а в період економічної кризи і зростанні її значення у виконанні фінансних функцій, необхідно знайти рівновагу між цими напрямками діяльності для забезпечення прогресивного розвитку країни та її регіонів. *Тому наукове, зокрема й картографічне, дослідження закономірностей, особливостей, тенденцій та ефективності функціонування митної системи є актуальним науковим завданням на будь-якому етапі суспільно-економічного розвитку держави.*

Вихідні передумови. Досліджувана автором проблема нова і недостатньо розроблена як в українській географічній науці, так і в зарубіжній. Окремі питання митної діяльності піднімаються в географічних розвідках різних рівнів, тематики і спрямування. Питань митної справи побіжно торкаються при вивченні зовнішньої торгівлі, транспортної системи, процесів формування державних кордонів і розвитку прикордонних регіонів. Однак праць, в яких би об'єктом дослідження була саме митна система України (МСУ) та митна діяльність (МД), обмаль. Серед них слід відзначити публікації М. Д. Пістуна [10] та Н. Н. Коцан [9], в яких викладено теоретико-методологічні засади суспільно-географічного аспекту вивчення митної справи: висвітлено роль географії митної діяльності як нового напрямку досліджень територіальної організації та комплексно-пропорційного розвитку митної справи; сформульовано основні завдання вивчення митної сфери та формування географічних

знань для вирішення питань митно-тарифного регулювання зовнішньоекономічних операцій.

К. М. Горб визначив основні елементи територіальної структури митної системи України та їх дефініції [1], окреслив географічні аспекти проблеми митного забезпечення території держави, належної географічної підготовки фахівців митної справи та створення відповідної системи засобів навчання, а також питання митних формальностей як передумови розвитку іноземного туризму [2].

І. Г. Смирнов [11] проаналізував митну логістику як новітній прикладний напрям логістики, де чітко проявляються суспільно-географічні (регіональні) аспекти. Він виокремив дві складові логістичної функції митної справи: 1) логістизацію процесу митної переробки вантажів, основою яких є зовнішньоторговельні потоки, що супроводжуються інформаційними й фінансовими потоками; 2) митну діяльність транспортно-логістичних компаній, які взаємодіють з митними органами та і самі ведуть митну діяльність у рамках функціонування "навколомитної" інфраструктури.

Проблеми картографування митної діяльності розглядаються в кількох публікаціях автора даної статті [3-7]. Інших праць, в яких би вирішувались теоретичні й методичні питання картографічного дослідження митної справи, автор не виявила. Дуже незначним є і практичний досвід картографування митної справи. Проведений аналіз доступних вітчизняних і зарубіжних атласів та карт, виданих за радянських часів і в незалежній Україні, а також розміщених у мережі Інтернет, показав, що карти (як паперові, так і електронні), відрізняючись засобами створення, є ідентичні за спеціальним змістом – вони показують лише розміщення митних установ і не характеризують митну діяльність як таку. Опитування працівників митної служби країни свідчить про існування потреби у забезпеченні їх картографічною інформацією різного змісту. *Відтак не буде зайвим повторити, що розроблення і використання карт митної діяльності є актуальним науковим завданням.*

Метою статті є виклад теоретико-методичних питань та практичного досвіду картографічного дослідження автором діяльності Державної митної служби України в напрямі реалізації своїх фінансальних функцій.

Виклад основного матеріалу. Картографування митної діяльності – новий напрям тематичного картографування, який має міжгалузевий характер і, синтезуючи результати досліджень фахівців митної справи, істориків, економістів, географів, засобами картографічного моделювання висвітлює просторово-часові закономірності й особливості формування, структури, функціонування і розвитку митної системи, її вплив на соціально-економічну ситуацію, безпеку та місце держави у світовій економіці.

Основною метою картографування митної діяльності є інтегрування, систематизація і відображення сучасної інформації та знань про роботу МСУ для створення науково обґрунтованої системи картографічних творів. Такі твори потрібні для інформаційного забезпечення аналізу й удосконалення державної митної політики, а також для пошуку шляхів її практичної реалізації.

Це потребує вирішення низки невідкладних завдань. Найпершим є системне дослідження МСУ як об'єкта картографування: виявлення сутності, структури, особливостей формування та еволюції, сучасного функціонування Держмитслужби як основного органу в справі регулювання зовнішньоекономічної діяльності (ЗЕД), як важливої ланки системи національної безпеки, одного з джерел наповнення державного бюджету та невід'ємної частини світової митної системи.

На основі вивчення функціонально-компонентної, територіальної та організаційно-управлінської структур МСУ, враховуючи потреби потенційних користувачів карт, потрібно визначити принципи, рівні, напрями картографування та основні тематичні групи карт, сформувати систему характеристик і показників для картографування, що дасть змогу забезпечити різностороннє і адекватне відображення діяльності митних органів, здійснити проектування і створити бази даних для комп'ютерного картографування та геоінформаційного аналізування митної діяльності, розробити методику укладання карт з використанням ГІС-технологій.

Вироблення митної політики та її втілення у практику – складне багатоаспектне завдання для взаємопов'язаних суб'єктів (інститутів), які, взаємодіючи, мають забезпечувати цілісність і безперервність процесу регулювання ЗЕД та створювати необхідні умови для задоволення все нових і нових запитів суб'єктів митної політики. Це означає, що слід орієнтуватися на широке коло потенційних користувачів карт митної діяльності як у владних інституціях, причетних до державного регулювання зовнішньої торгівлі та розв'язання інших проблем міжнародних відносин, так і на суб'єктів ЗЕД (зовнішня торгівля, туризм, транспортна логістика тощо), а також на науковців та освітян.

Кarti повинні виконувати різні функції: засобу для прийняття управлінських рішень, інструменту наукового дослідження, засобу навчання, довідкового й рекламного видання тощо. Особливо важливе практичне призначення карт для митних органів різних рівнів, але найперше – для підрозділів центрального апарату Держмитслужби України. Ці карти потрібні для аналітичної роботи: вивчення та оцінювання інформації про стан ЗЕД, умови

й результати діяльності митних органів у різних регіонах, їх відповідність сучасним вимогам, територіальній організації господарства і зовнішньоторговельним потокам; виявлення існуючих і потенційних проблем та можливостей їх розв'язання, а на цій основі – для забезпечення цілеспрямованого й ефективного управління митною діяльністю, її планування, розроблення проектів модернізації та розвитку.

Теоретико-методологічні засади картографування митної справи викладено в попередніх авторських публікаціях [3-7]. Наразі розглянемо науково-методичні питання та особливості створення карт, які охоплюють фіскальну діяльність митної служби. З огляду на нещодавні зміни в структурі центральних органів виконавчої влади в Україні, зокрема об'єднання митної та податкової служб у новоствореному Міністерстві доходів і зборів [14], саме ця функція виходить сьогодні на перший план серед інших обов'язків митних органів.

Зміст фіскальної функції полягає у наповненні державного бюджету за рахунок стягнення податків на товари та інші предмети під час переміщення їх через митний кордон; у здійсненні валютного, грошово-вексельного та умовно-гарантійного контролю; у здійсненні контролю за визначенням митної вартості товарів; в аналізуванні та визначенні шляхів виключення надтарифних та псевдотарифних механізмів митно-тарифного регулювання [8].

Слід наголосити, що оподаткування експортно-імпортних операцій, окрім наповнення держбюджету, має велике значення в регулюванні зовнішньої торгівлі та забезпеченні її ефективності. Тому основними завданнями картографування фіскальної діяльності Митної служби України вважаємо такі: показ обсягів та динаміки перерахування коштів до державного бюджету; відображення спектра операцій, які виконуються митними органами щодо стягнення податків і зборів; аналіз структури зовнішньоторговельних операцій в розрізі оподаткування; характеристика податкового навантаження та його впливу на ЗЕД; аналізування повноти інкасації податків і зборів, заходів боротьби з ухиленням від оподаткування товарів та оцінювання ефективності фіскальної діяльності митних органів; виявлення просторових особливостей, часових змін і тенденцій у реалізації фіскальної функції митними органами України та чинників, які на це впливають.

Основним видом інформаційних джерел для картографування митної діяльності є матеріали державної та відомчої статистики, які можна поділити на дві групи: відкриті й із регламентованим доступом. До першої групи, окрім даних, що надаються Державним комітетом статистики України, нами віднесено відкриті дані, які публікуються Митною та Прикордонною службами України і стосуються структури зовнішньої торгівлі та сумарних показників діяльності митної служби в цілому. До другої групи віднесено статистичні джерела для службового використання, розраховані на обмежене коло користувачів і призначені для аналітичної роботи працівників митної служби. Це дані про кількість оформлених і

пропущених вантажів, транспортних засобів, обсяги та структуру нарахованих, інкасованих та перерахованих до бюджету податків і зборів, дані про боротьбу з контрабандою, порушеннями митних правил тощо в розрізі митних органів (регіональних митниць, митниць, спеціалізованих митних установ). Основним джерелом таких даних є збірники "Підсумки роботи митних органів України", які до 2008 р. виходили щорічно (зараз не видаються) і надсилались у відповідні організації, зокрема і в бібліотеку Академії митної служби України. Проблемою використання статистичних матеріалів митної служби досі є закритість даних, а також неодноразові зміни організаційної структури митної служби навіть протягом одного року. Це ускладнює прив'язку та зіставність даних як у хронологічному, так і в просторовому плані, потребує додаткової роботи з перерахунку та перекласифікації показників.

У результаті вивчення нормативно-законодавчих джерел, аналізування інформаційно-статистичних матеріалів, ознайомлення з науковими доробками фахівців з митної справи було визначено систему характеристик і показників для картографічного моделювання реалізації фіскальної функції Держмитслужби.

За способом перетворення і видом виділяються аналітичні й синтетичні показники. Перші відображаються на картах фактологічного типу і являють собою переважно кількісні дані (натуральні та вартісні, абсолютні й відносні) про обсяги робіт митних органів на різні дати. Синтетичні – це переважно оцінні показники, які передають динаміку й ефективність виконання митними органами фіскальної функції та митно-тарифного регулювання ЗЕД на відповідних картах.

Стосовно одиниць і рівнів картографування зауважимо, що фіскальна діяльність пов'язана з проведенням фінансових операцій, а їх можуть здійснювати лише ті митні органи, які мають статус юридичних осіб. В організаційній структурі МСУ виділяється кілька рівнів. Вищий (загальнодержавний) представляє центральний апарат Держмитслужби України. Йому підпорядковуються регіональні митниці, митниці та спеціалізовані митні установи й організації, які утворюють середній (регіональний) рівень. Обидва названі рівні представлені державними органами, які мають статус юридичних осіб та, окрім інших функцій, здійснюють стягнення податків, інших митних платежів і зборів. До місцевого (локального) рівня належать митні пости, пункти пропуску, вантажні митні відділи, сектори, які створюються за потре-

би у складі митниці; вони не є самостійними одиницями в системі митних органів і не мають статусу юридичної особи [13].

Отже, картографування фіскальної діяльності митних органів можливе на загальнодержавному (національному) рівні (карти України), де одиницями картографування можуть бути митниці та відповідні їм зони діяльності, а також на зовнішньодержавному рівні (карти світу, макрорегіонів, груп країн), де одиницями картографування є держави. Відповідно, розділяються і показники, які характеризують ці два рівні.

Виходячи з тематики і сюжетів карт, які характеризують фіскальну діяльність митних органів, визначено кілька груп показників (мал.1):

Мал. 1. Система показників картографування для відображення фіскальної функції Державної митної служби України

У представленій структурно-графічній моделі виділяються два взаємопов'язаних аспекти, а відповідно, і групи карт цього напрямку діяльності. З одного боку, слід відобразити обсяги та структуру податків і зборів, що справляються митниками при оформленні й пропуску товарів і предметів через митний кордон, як результат реалізації фіскальної функції, а з іншого, необхідно показати зовнішню торгівлю в розрізі оподаткування, тобто фізичні й вартісні обсяги та структуру товарів, що становлять податкову базу, з якої нараховуються податки. Співвідношення цих аспектів характеризує, по-перше, обсяги та ефективність роботи митників, яка полягає у повноті справляння податків і зборів та унеможливленні ухилення від їх сплати учасниками ЗЕД, по-друге, – податкове навантаження, яке впливає на зовнішню торгівлю, її динаміку, товарну і географічну структуру, ціни на внутрішньому ринку, конкурентоздатність вітчизняних товарів та ін. Останнє важливо в контексті

оцінювання ефективності заходів митно-тарифного регулювання зовнішньої торгівлі.

Виходячи із завдань дослідження, податкове навантаження визначається по-різному. Наприклад, митне навантаження на економіку країни (регіону) розраховується як відношення обсягу мита до валового національного (регіонального) продукту; для встановлення навантаження на окремі складові зовнішньої торгівлі обчислюється частка мита від вартості імпортованих (експортованих) товарів; відношення обсягу мита до кількості оформлених вантажних митних декларацій (ВМД) демонструє митне навантаження на окрему зовнішньоторговельну операцію, а також, певною мірою, повноту справляння цього податку. Оскільки всі ці показники відносні, то на представлених картах (мал. 2-5) для їх відображення використано спосіб картограм (кольоровий фон або штрихування зон діяльності митниць).

Товари, які перетинають митний кордон України, оподатковуються різними видами податків і зборів (мал. 3). До податків належать: мито, акцизний збір та податок на додану вартість. Митні збори не є податками, вони сплачуються за роботу, виконану митними органами.

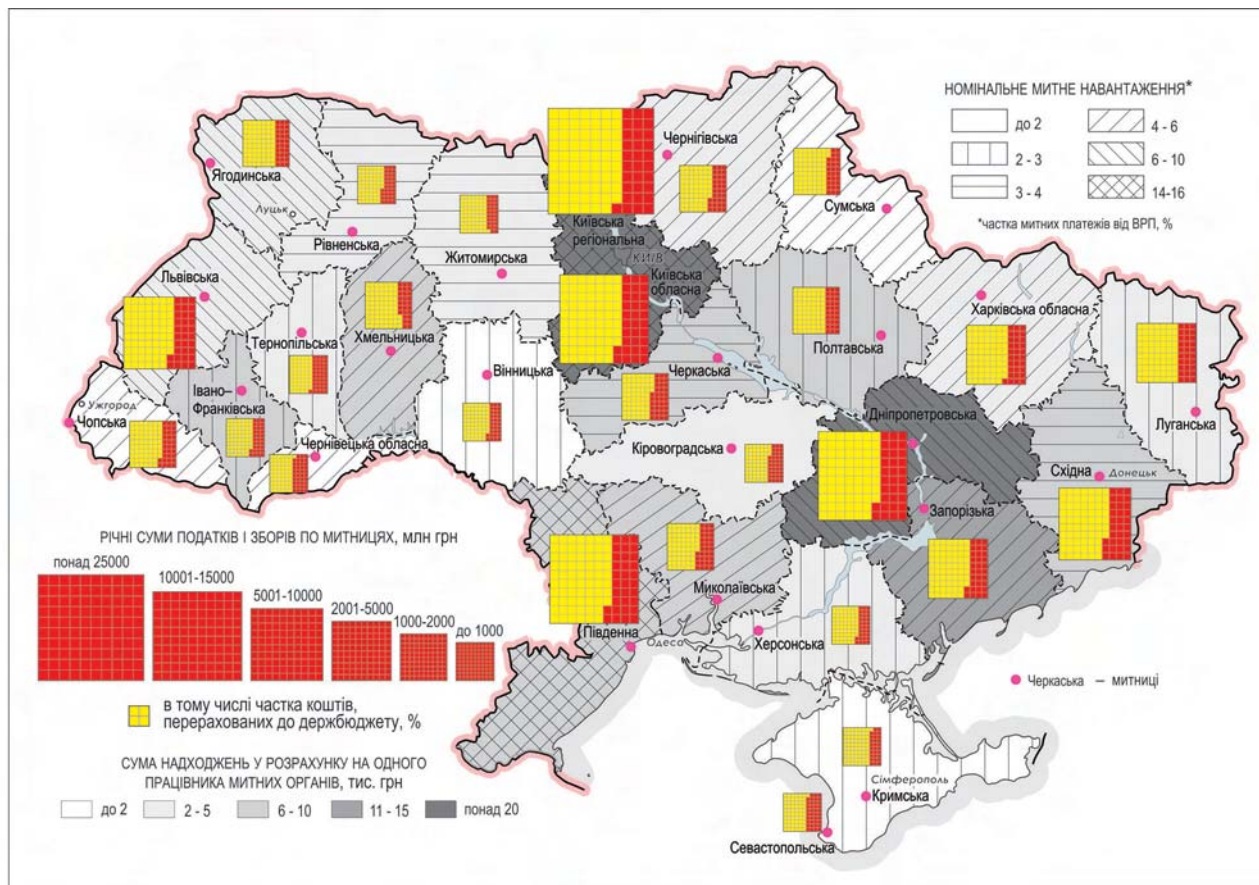
У міжнародній торгівлі ключову роль при формуванні зовнішньоторговельної політики країн відіграє мито – державний податок на товари та інші предмети, які переміщуються через митний кордон. Миту, як і іншим податкам, властиві фіскаль-

на та регулятивна, а до того ще й політична роль, оскільки чиниться вплив не лише на національний ринок, а й на економічні процеси у зарубіжних країнах. Фіскальна функція полягає в можливості залучення значних коштів до державного бюджету, регулятивна пов'язана із безпосереднім впливом мита на рівень цін на імпортовані та експортовані товари, з яких воно справляється, а через цінові механізми мито впливає на зовнішню торгівлю та вітчизняне виробництво і загалом на розвиток країни та її регіонів. Тому актуальним є дослідження як загальних показників, так і регіональних особливостей динаміки обсягів та структури мита, його впливу на зовнішню торгівлю, особливо у зв'язку з набуттям Україною членства в СОТ.

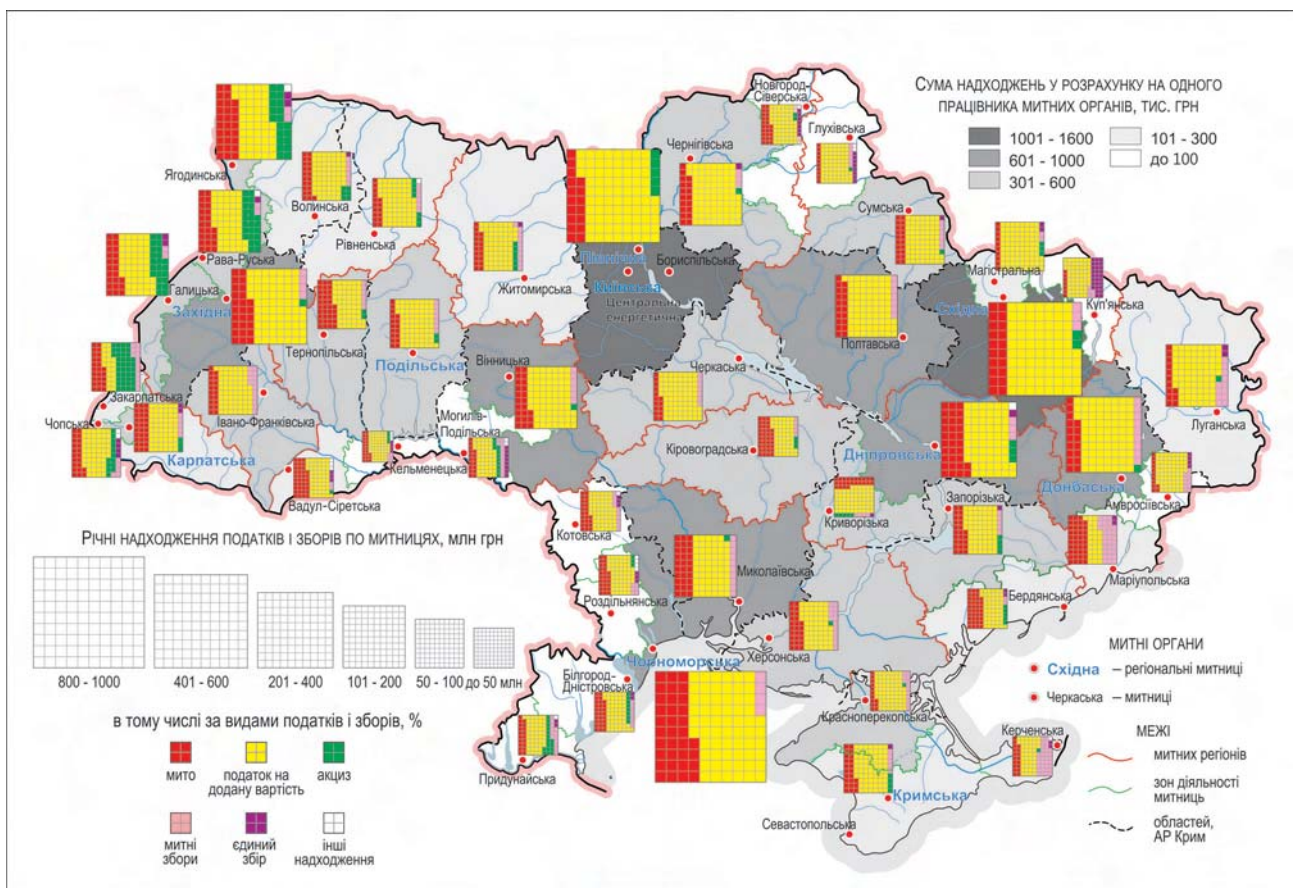
Виходячи із завдань, які вирішуються при регулюванні зовнішньої торгівлі, застосовуються різні види мита.

За напрямком потоку та характером впливу розрізняють: ввізне (імпортне) мито, яке відіграє переважно стабілізаційну та протекціоністську роль; експортне мито, що виконує збалансовувальну роль, встановлюється для збереження ресурсів, запобігання небажаному експорту товарів за ціною, нижчою від світової; транзитне мито запроваджено за перевезення товарів іноземного походження через митну територію країни (наразі більшістю держав не застосовується).

За способом нарахування (видами ставок) мито поділяється на: адвалерне (нараховується у

Мал. 2. Обсяги податків і зборів, нарахованих митними органами та перерахованих до Державного бюджету України (2010 р.)

Мал. 3. Обсяги коштів, перерахованих митними органами до Державного бюджету України, та їх структура за видами податків і зборів (2001 р.)

відсотках до митної вартості товару), специфічне (стягується у твердій ставці за одиницю товару), комбіноване (поєднує обидва види мита). Специфічне і комбіноване мита застосовуються для запобігання заниженню митної вартості товарів і, відповідно, ухилянню від сплати обов'язкових митних платежів використанням такого інструменту, як ціна товару. За певних умов вводяться особливі види мита (*спеціальні, антидемпінгові, компенсаційні*), але їх застосування передбачає проведення дослідження відповідними урядовими органами на прохання українських або іноземних державних органів, підприємств, організацій або з ініціативи Митно-тарифної ради.

Мал. 4 передає регіональні відмінності в обсягах і структурі мита й митному навантаженні на одну зовнішньоторговельну операцію. Структура мита представлена стовідсотковими квадратами, в яких кольором показано частку адвалерного, комбінованого та специфічного мита, а розмір передає загальну річну суму мита по кожній митниці (шкала розмірності складається з восьми градацій). Картограмою (насиченість кольору зон діяльності митниць) відображено митне навантаження. Карту створено на основі даних за 2002 р. (на жаль, пізніші дані наразі недоступні, тому простежити динаміку поки що не вдалося).

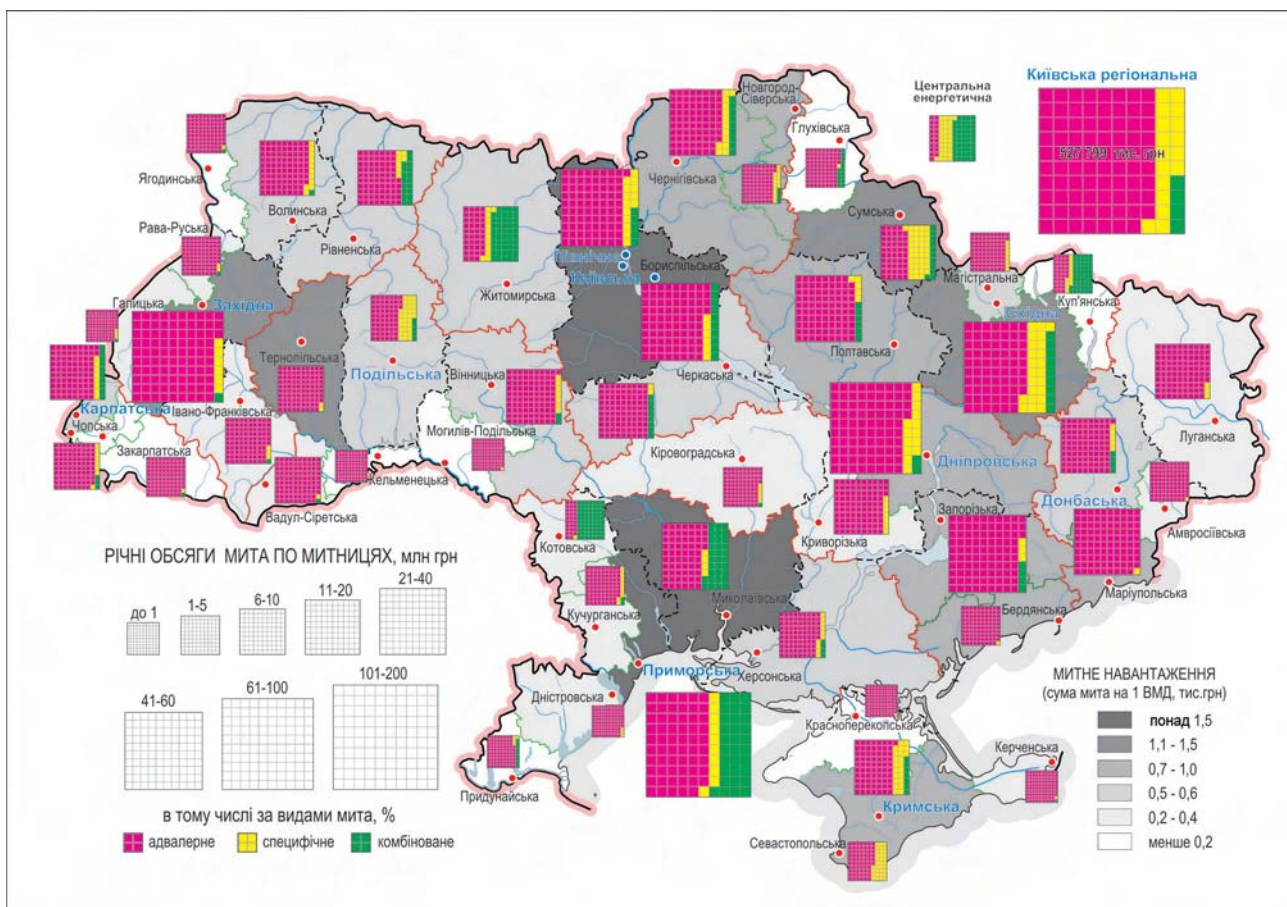
Митна вартість – це термін, що означає вартість товару і застосовується для таких цілей: оподаткування товару; ведення зовнішньоекономічної та митної статистики; державного регулювання

торговельно-економічних відносин, включаючи здійснення валютного контролю зовнішньоторговельних акцій і розрахунків банків по них згідно із законодавством України.

Порядок застосування системи митного оцінювання товарів визначається Кабінетом Міністрів України на підставі положень Закону "Про Єдиний митний тариф" [12]. Митний тариф – це систематизований перелік ставок ввізного мита, яке справляється з товарів, що ввозяться на митну територію України. Товарною номенклатурою Митного тарифу України є Українська класифікація товарів зовнішньоекономічної діяльності (УКТЗЕД), яка базується на Гармонізованій системі опису та кодування товарів – міжнародній номенклатурі товарів, розробленій Всесвітньою митною організацією.

Статистичні дані про обсяги зовнішньої торгівлі України формуються відповідно до УКТЗЕД, а тому саме цю класифікацію товарів доцільно використовувати при картографуванні структури зовнішньої торгівлі як у цілому, так і в аспекті оподаткування. УКТЗЕД містить 21 розділ, у кожному з яких виокремлюються товарні групи, позиції, підпозиції, категорії, підкатегорії. Кожен товар має чотиризначний цифровий код.

Обсяги експорту, імпорту і транзиту можуть подаватися у натуральній та вартісній формах, а структура і динаміка – у відносних показниках (%). Статистична вартість товарів визначається в доларах США за цінами контрактів, а податки – у

Мал. 4. Обсяги і структура мита за видами ставок

гривнях. Але через коливання валютних курсів при картографуванні доцільніше використовувати однакові одиниці вимірювання обсягів податків і вартості товарів для забезпечення можливості дослідження динаміки зовнішньої торгівлі та її митно-тарифного регулювання.

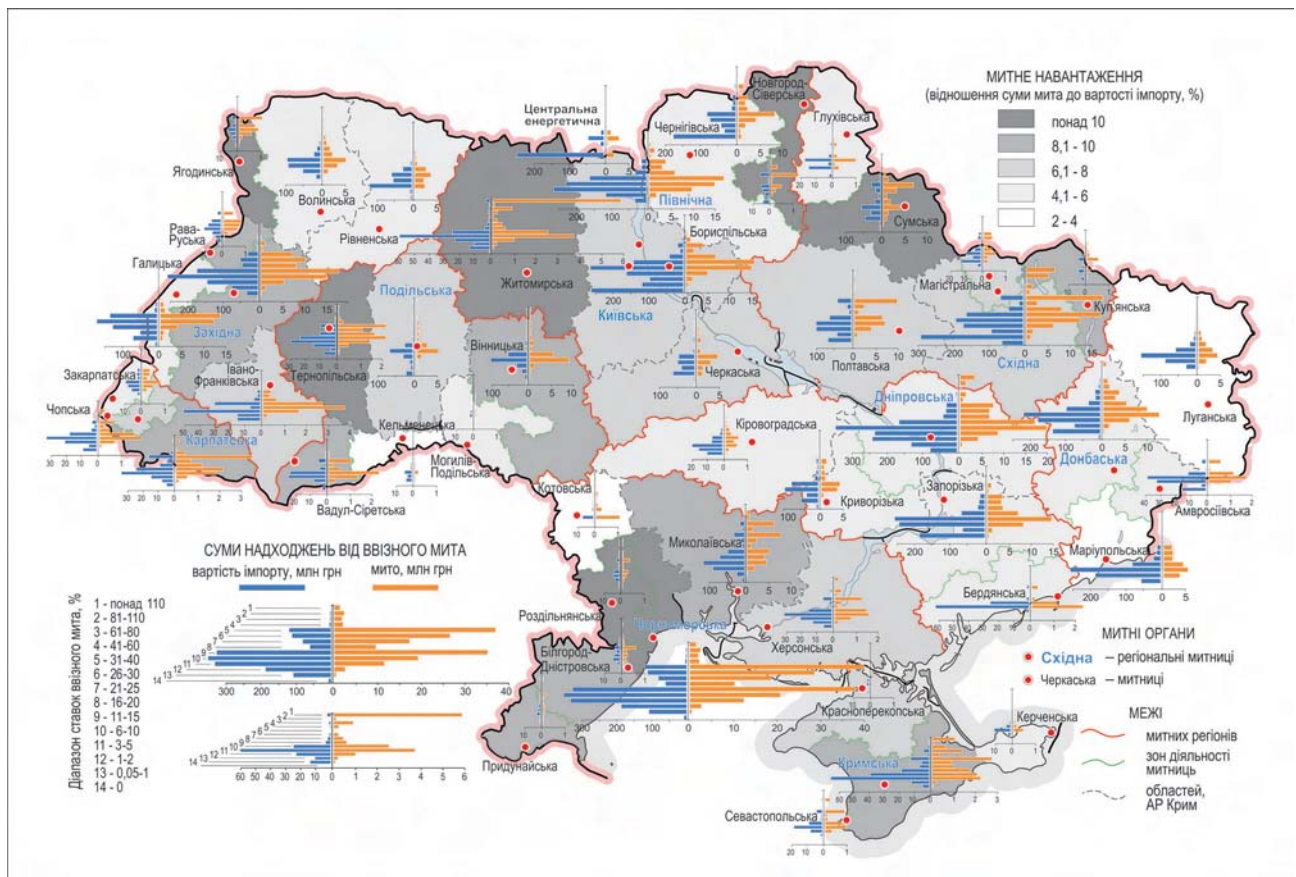
Ставки мита залежать від виду товарів (деякі товари взагалі звільняються від мита), країни походження (за правилами СОТ, для товарів з найбільш розвинутих країн встановлюються низькі митні ставки або вони взагалі звільняються від мита, так само як і при торгівлі товарами в межах митних союзів), митного режиму (товари, що перетинають митний кордон спеціальних митних зон, оподатковуються за іншими ставками або взагалі не оподатковуються), виду транспорту і т. д.

На мал. 5 для наочного демонстрування територіальних відмінностей в обсягах, структурі та співвідношенні імпорту і мита залежно від розмірів ставок увізного мита (на 2001 р.) використано умовні знаки у вигляді двосторонніх структурних діаграм. Для них розроблено по дві шкали через значні розбіжності в обсягах імпорту, оформленого різними митницями. Усереднене митне навантаження на імпорт у розрізі зон діяльності митниці відображено картограмою.

Контроль митних органів за правильністю визначення митної вартості товарів має не лише фінансову спрямованість, а й належить до основних механізмів гарантування економічної безпеки. Від цього безпосередньо залежать і

обсяги митних платежів, і стимулювання й спрямування у певному напрямі товаропотоків, та, за потреби, додатковий протекціоністський бар'єр на шляху імпорту товарів. Зниження митної вартості призводить до зменшення сум митних платежів та надходжень до держбюджету, що є показником неефективної роботи митних органів.

До основних заходів, які здійснюються митними органами для забезпечення повноти інкасації податків і зборів, належать: контроль за рівнем цін на товари, проведення верифікації сертифікатів про походження товарів, перевірка правильності класифікації товарів, митних режимів тощо. Окрім контролю правильності нарахування податків і зборів, передбачених нормативними актами, важливо проаналізувати форму їх сплати (у грошовому виразі, векселями і т. д.) та повноту і своєчасність інкасації нарахованих платежів (можливі відтермінування або навіть звільнення від сплати за судовими рішеннями, на основі міжнародних угод, на підставі наданих пільг у вигляді звільнення від податків, інше). Завдяки цим заходам щороку до держбюджету додатково перераховуються мільярди гривень. Тому картографування у регіональному розрізі форми й повноти сплати податків і зборів, а також додаткових надходжень за рахунок коригування митної вартості є одним з важливих аспектів вивчення діяльності митних органів щодо реалізації фінансової функції.

Мал. 5. Суми надходжень від ввізного мита залежно від обсягів імпорту і розмірів ставок мита

Висновки. Картографічне дослідження митної діяльності – об'єктивний процес розширення спектра тематичного картографування. Актуальність питання обумовлена як зовнішніми, так і внутрішніми чинниками соціально-економічного розвитку України, а також широкими можливостями представлення й оперування просторовими даними (аналізування, оцінювання, моніторинг, моделювання), які надає сучасна картографія, базуючись на геоінформаційних технологіях. Для реалізації ефективної моделі управління зовнішньоекономічними відносинами, вивчення закономірностей їх розвитку і, як наслідок, прийняття правильних торговельно-політичних рішень потрібна інформаційна база, що комплексно відбиває розвиток і територіальну організацію зовнішньоекономічних зв'язків та вплив на них митно-тарифного регулювання. Картографічне моделювання різних напрямів митної діяльності є важливою складовою такого інформаційного забезпечення процесу.

Наведені зразки карт розкривають регіональні особливості діяльності митних органів України з виконання фіскальної функції. Різноміснє аналітичне картографування цього напрямку роботи митної служби є підґрунтям для типологізації митних органів за спеціалізацією, комплексного оцінювання ефективності їх діяльності та створення відповідних синтетичних карт. У комплексі з іншими картами та джерелами інформації вони дають змогу забезпечити підготовку різних досліджень та прийняття рішень:

проводити аналіз експортно-імпортних операцій за окремими категоріями товарів, ставок і видів мита; відстежувати територіальні особливості фіскальної діяльності митних органів; досліджувати вплив митно-тарифного регулювання на структуру й динаміку зовнішньої торгівлі країни в цілому та окремих її регіонів; виявляти зміни балансу між фіскальною і тарифно-регулювальною функцією податків з метою оптимізації зовнішньоекономічних відносин, підвищення рівня митного обслуговування суб'єктів ЗЕД та формування ефективної регіональної митної політики.

Література

1. Горб, К.М. Концепція міжнародного туристичного маркетингу регіонів / К.М. Горб // Вісн. Акад. митної служби України. Сер. "Економіка". – 2009. – № 2. – С. 76-81.
2. Горб, К.М. Проблеми територіальної організації митної справи України / Вісн. Акад. митної служби України. – Д., 2001. – № 4. – С. 72-76.
3. Дук, Н.М. Про картографування Митної служби України / Національне картографування: стан, проблеми та перспективи розвитку; зб. наук. пр. / Відпов. за вип. Р. І. Сосса. – К.: ДНВП "Картографія", 2003. – С. 239-243.
4. Дук, Н.М. Методичні особливості створення серії карт історії митної справи в Україні / Н.М. Дук // Картографія і вища школа: зб. наук. пр. – К.: Ін-

передових технологій, 2006. – Вип. 11. – С. 148-153.

5. Дук, Н.М. Атлас Митної служби України: концепція, шляхи реалізації, експериментальні роботи / Н.М. Дук // Проблеми безперервної географічної освіти і картографії: зб. наук. пр. – Вип. 4. – Х.-Вінниця: Антекс-ЛТД, 2004. – С. 120-123.

6. Дук, Н.М. Державна митна служба України як об'єкт картографування: структура, функції, зв'язки / Н.М. Дук // Укр. геогр. журн., 2010. – № 3. – С. 52-57.

7. Дук, Н.М. Інформаційні ресурси картографування митної справи в Україні / Вісн. Дніпропетр. ун-ту. Сер. "Географія, геологія". – 2009. – Вип. 10. – № 3/2. – Т. 16. – С. 7-12.

8. Єгоров, О.Б. Митна економіка (Україна – СОТ – ЄС) / О.Б. Єгоров: посібник. – О.: ПЛАСКЕ ЗАТ, 2005. – 226 с.

9. Коцан, Н.Н. Територіальна організація митної діяльності України: монографія. – Луцьк: РВВ

"Вежа", 2005. – 384 с.

10. Пістун, М.Д. Суспільно-географічний аспект вивчення митної діяльності: теоретико-методологічні засади / М.Д. Пістун, Н.Н. Коцан // Вісн. Акад. митної служби України. – Д., 2003. – № 2. – С. 68-72.

11. Смирнов, І.Г. Логістика: просторово-територіальний вимір: монографія / І.Г. Смирнов. – К.: Обрії, 2004. – 335 с.

Інтернет-джерела

12. Закон України "Про Єдиний митний тариф". – Реж. доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/2097-12>

13. Митний кодекс України. – Реж. доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/4495-17>

14. Офіційний сайт Державної митної служби України. – Реж. доступу: <http://www.customs.gov.ua/dmsu/control/uk/index>

Надійшла 13.03.13

* * *

УДК 528.935

А. Ю. Гордєєв

ТОПОНІМІКА УЗБЕРЕЖЖЯ ЧОРНОГО ТА АЗОВСЬКОГО МОРІВ НА КАРТАХ-ПОРТОЛАНАХ XIV-XVII СТОЛІТЬ

Изложены исследовательские материалы по картам-портोलанам XIV-XVII веков, на которых изображены побережья Черного и Азовского морей. Исследовано 200 портоланов из более чем 700-та дошедших до наших дней. Выписаны топонимы, сделан их топонимический, картографический и исторический анализ, рассмотрены исключения из общих тенденций в их локализации и написании. Также рассмотрены и описаны хоронимы и пелагонимы. Проанализированы варианты использования топонимов разными школами изготовителей портоланов по двум периодам – до 1500 г. и после этой даты. Составлены сводные перечни топонимов на исследуемый регион по школам изготовителей портоланов за два указанных периода. На основании полученных данных сделана попытка идентификации 19-ти неподписанных и недатированных портоланов, определить их принадлежность к какой-нибудь картографической школе, а также время их изготовления.

The research materials on portolan charts of the 14th-17th centuries, which cover the Black Sea and the Sea of Azov coasts, are presented. For today more than 700 portolan charts for the region of the Black Sea and Sea of Azov are extant and 200 of them were used in the study. For every portolan chart toponymic, cartographic and historic analysis was performed, exceptions from general trends of localization and toponyms writing were considered. Horonyms and pelagonyms are also considered and described. The trends in the use of toponyms by different schools making portolan charts according to periods before 1500 and later are analysed. The summary lists of toponyms of the region by different schools making portolans for two above mentioned periods are created. On the basis of obtained data an attempt was made to identify 19 unsigned and undated portolan charts and determine the cartographic schools that created them and time of creation.

У різних історичних джерелах згадуються карти-портолани, на яких зазначена певна кількість топонімів. Пропонована читачеві тема охоплює назви місцевостей на рукописних морських картах – портоланах на регіон Чорного та Азовського морів. На таких картах, втім як і на всіх інших, зазвичай вказують топоніми, хороніми і пелагоніми. **Топонім** (з давньогр. τόπος (topos) – місце й ὄνομα (onoma) – ім'я, назва) – це власна назва (ідентифікатор) географічного об'єкта. До топонімів належать **хороніми** – назви будь-яких територій, областей, районів, а також **гідроніми** – географічні назви водних об'єктів,

до яких відносять і **пелагоніми** – назви морів.

Практично всі топонімічні дослідження, описані в науковій і науково-популярній літературі, стосуються тільки окремих ділянок зазначеного регіону. Кожен із дослідників має власний погляд на локалізацію топонімів, який іноді ніяк не пояснюється, а якщо й пояснюється, то без картографічного аспекту, хоча карти-портолани досить точно, навіть за сучасними мірками, передають малюнок берегової лінії. В літературі трапляються також міркування про окремі хороніми і пелагоніми зазначеного регіону, але глибоких досліджень на цю тему практично немає.

Карти-портолани (далі – портолани) – це руко-

© А. Ю. Гордєєв, 2013